

پیدایی مفهوم «ردائت» در تاریخ اخلاق فلسفی در عالم اسلام باتاکید بر اندیشه خواجه نصیرالدین طوسی

حسین اترک^۱، محسن جاهد^۲

چکیده

قاعده حد وسط ارسطو، در خوانشی شایع بمعنای پرهیز از افراط و تفریط - که در نگاه بدوی تا حدی مفهومی کمی است - در نظر گرفته شده است. این خوانش با نقدهایی از سوی صاحب نظران حوزه اخلاق مواجه شده است. متفکران مسلمان نیز در نقد و بررسی و احیاناً تقویت آن گامهایی برداشته‌اند. مهمترین گام در ترمیم این قاعده، وارد کردن مفهوم «ردائت» به اخلاق فلسفی در جهان اسلام است. این مفهوم در کنار کمیت به کیفیت توجه کرده و نقصهای قاعده حد وسط ارسطو را ترمیم میکند. نکته جالب توجه این است که خوانش دقیق متون ارسطو نیز مؤید حضور عنصر ردائت در نظام اخلاقی وی است. این مفهوم را اولین بار خواجه طوسی در بخشهایی از اخلاق ناصری طرح کرد و سپس قاضی عضدالدین ایجی آن را در جای منطقیتری از مباحث اخلاقی قرار داد و از آن پس، بسیاری از اخلاقیون مسلمان آن را پذیرفته و در آثار خود درج نمودند. نوشتار حاضر، پیدایی و سیر تاریخی این مفهوم و نیز اهمیت آن را طرح و بررسی خواهد کرد.

۱۱۵

۱. دانشیار گروه فلسفه دانشگاه زنجان (نویسنده مسئول)؛ atrak.h@znu.ac.ir

۲. دانشیار گروه فلسفه دانشگاه زنجان؛ jahed.mohsen@znu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۹۴/۱۲/۱۱ تاریخ تأیید: ۹۵/۳/۵

کلیدواژه‌ها: حدوسط ارسطو، معیار کمی، معیار کیفی، رذائت، خواجه طوسی،
عضدالدین ایجی

* * *

مقدمه

مفهوم رذائت در اخلاق اسلامی بمعنای انحراف کیفی قوای نفس در عملکرد و اقتضائات خود است؛ در مقابل انحراف کمی که مربوط به افراط و تفریط هریک از قوا در عملکرد خود است. بتعبیر دیگر، رذائت بمعنای بکارگیری هریک از قوای نفس در جای نامناسب به شیوه نامناسب است. این اصطلاح در فضای اخلاق فضیلت و در ضمن قاعده حد وسط (قاعده اعتدال)^(۱) بعنوان معیار فضایل و رذائل اخلاقی بیان میگردد. این اصطلاح را اولین بار خواجه نصیرالدین طوسی در *اخلاق ناصری* در جایی که به شیوه مداوای برخی رذائل اخلاقی میپردازد، بکار برد و سپس عضدالدین ایجی آن را بعنوان معیاری کیفی در عرض معیار کمی در قسمت منطقیتری از مباحث اخلاقی خود - یعنی مباحثی از رساله اخلاقی که قاعده حد وسط را طرح میکند - درج نمود. از آن پس، اخلاقیون مسلمان همچون دشتکی و نراقی، معیار کیفی را با تقریر ایجی بکار بردند. گرچه توجه به انحراف کیفی قوای نفس نزد حکمای اسلامی پیشین و نزد ارسطو وجود داشت، ولی این خواجه نصیر بود که آن را به شکل نظاممند داخل در قاعده اعتدال کرد و دسته‌بندی از رذائل اخلاقی ناشی از آن را به رذائل اخلاقی ناشی از افراط و تفریط اضافه نمود. در نوشتار حاضر ابتدا به پیشینه این مفهوم نزد ارسطو و حکمای پیش از خواجه نصیر و سپس به طرح آن در نظریه اخلاقی خواجه و حکمای پس از او پرداخته شده است.

مفهوم رذائت در لغت و اصطلاح

۱۱۶

«رذائت» به فتح راء از ماده «ردأ» مصدر فعل ثلاثی «رذؤ» بمعنای فساد و تباهی است.^(۲) «ردیء» از همین ماده بمعنای منکر، مکروه^(۳)، فاسد، خسیس و پست^(۴) آمده است. هیچیک از علمای اخلاق اسلامی که این واژه را در نظریه خود بکار برده‌اند، آن را تعریف صریح نکرده‌اند، ولی کاملاً روشن است که مراد آنها از آن بکارگیری

